

Oltakozás és pándémia – avagy a virolingvisztika legújabb kérdései

Dr. Ludányi Zsófia

Eszterházy Károly Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger

Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Ajelenleg is zajló világjárvány számos nyelvi változást eredményez, többek között a szókincs és a nyelvi kapcsolattartás területén – ahogy erről már az *Amega* 2020. júniusi és augusztusi számában is írtunk (Domonkosi–Ludányi 2020, Ludányi 2020). A nyelvi változások erőteljességét és szembetűnőségét mutatja, hogy a komáromi Selye János Egyetem nyelvészei, Istók Béla és Lőrincz Gábor új terminusokat vezettek be: a koronavírus teremtette nyelvváltozatot *virusnyelv*nek, az azt vizsgáló nyelvészeti kutatási területet pedig *virolingvisztikának* (vírusnyelvészettnek) nevezték el (Istók–Lőrincz 2020).

A virolingvisztika témaköréhez kapcsolódik a jelen cikk is, amely a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálathoz érkezett vírusnyelvi témájú kérdésekből-válaszokból ad közre kettőt.

Kérdés: A levélíró a mostanában gyakran hallható *oltakozik* ige helyességével kapcsolatban kérte a nyelvi tanácsadó szolgálat állásfoglalását: létezik-e egyáltalán ilyen szó, és ha igen, helyes-e?

Válasz: Természetesen létezik az *oltakozik* szó, hiszen beszélők sokasága használja, márpedig egy szó létezése csakis egyedül ettől függ, nem pedig attól, hogy megtalálható-e a szótárakban (vagy ahogy a nyelvészetben mondani szoktuk: szótári kodifikációja meg-

történt e). Az is igaz, hogy – legalábbis egyelőre – kissé furcsán, szokatlanul hangzik ez a szó, azért figyelt fel rá nyilván a levélíró is. A rendelkezésre álló nyelvi adatok alapján újabb keletű szóval, úgynevezett neologizmussal van dolgunk, mivel az 1959 és 1962 közt megjelent hétkötetes, *A magyar nyelv értelmező szótára* címre hallgató szótárban (ÉrtSz.) nem található meg, sem pedig a *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-as 2. kiadásában (ÉKSz.2). A Nyelvtudományi Intézetben folyamatosan készül, harminckötetesre tervezett, online is elérhető *Nagyszótár* (Nsz.) anyagában pedig azért keressük hiába, mert a legutóbbi, VII. kötetük az *El-elz* kezdetű szavakat tartalmazza. Ami a helyesírási szótárakat illeti, az *Orvosi helyesírási szótár* (Fábián–Magasi főszerk. 1992) sem adatolja az *oltakozik* szót. A szótárakon kívül hasznos segédeszközök a nagy mennyiségű, ténylegesen előforduló írott (vagy lejegyzett) beszélt nyelvi adatokat tartalmazó nyelvi adatbázisok, nyelvészeti szakszóval: korpuszok. Az 1772–2010-ig terjedő időszakból kb. 30 millió szövegszónyi anyagot tartalmazó *Magyar történeti szövegtár* (Sass 2017) nem ad találatot az *oltakozik* szóra, míg a jelenkori magyar nyelv reprezentatív korpusza, a több mint egymilliárd szövegszóból álló *Magyar nemzeti szövegtár*ban pusztán 1 (!) adat található rá: „Hogyha sok ilyen család lenne, akkor elérnénk egy olyan szintet, hogy már a sok-sok gyerek, aki nem oltakozik, nem oltatnak be, azok ugye

egy egész járványt indukálnának, mint például Ausztriában, kanyarójárványok vannak” – olvashatjuk egy lejegyzett rádióinterjúban, vélhetőleg még a pandémia előtti időkből.

Az *oltakozik* szót tudomásom szerint Balázs Géza adatolta először az *Édes Anyanyelvünk* nyelvi ismeretterjesztő folyóirat 2019. áprilisi – tehát még a világvárvány kitörése előtti időszakban megjelent – számának *Új szavak, szólások* című rovatában: „*oltakozik* – (az orvosi szlengben:) beoltatja magát (pl. influenza elleni védőoltással).” A szerző később – már a járvány alatt – egy rövid nyelvi elemzésben is reflektált az új keletű szóhasználatra (Balázs 2020).

Mi lehet az oka annak, hogy furcsának találjuk az *oltakozik* igét? Az *olt* ige egyik képzett származékáról van szó, amelyben a *-kozik/-közik* igeképző előhangzós változata, az *-akozik* van jelen. Kérdéses az *oltakozik* igeneme. (Az igenemek sajátos jelentéstani kategóriát jelentenek, amelyekbe az igék a cselekvő – igei jelentéstartalom – cselekvés irányulásának viszonya alapján sorolhatók be [Lengyel 2000: 83–84].) Az *oltakozik* – alakját és jelentését tekintve – hasonlít az úgynevezett visszaható igékhez (*törölközik*, *borotválkozik*), de nem nevezhető prototipikus visszaható igének. Az ilyen típusú igék ugyanis olyan cselekvést fejeznek ki, amelyeknek alanya és tárgya is maga a cselekvéshordozó. A visszaható igék átalakíthatók egy azonos jelentésű cselekvő tárgyias igéből és a maga visszaható névmásból álló szerkezetre: *törölközik* → *törli magát*, *borotválkozik* → *borotválja magát*. Az *oltakozik* azonban nem alakítható át oly módon, hogy *oltja magát*. A cselekvést ugyanis nem ő végzi, hanem valaki más. Így a műveltető igék közé is besorolható. Ezek az igék cselekvést fejeznek ki, de alanyuk nem a cselekvőt tartalmazza, hanem a cselekvést elvégzettető személyt. A jelenleg rendelkezésre álló nyelvi adatok alapján úgy tűnik, hogy az *oltakozik* jelentésszerkezetében a tudatosság, akaratlagosság is benne van, vagyis általában arra használják ezt az igét, aki saját maga kéri a védőoltás beadását.

Rákosi György nyelvész a *Névmásblog* nyelvi ismeretterjesztő oldalon megjelent írásában (W1) a *temetkezik* igéhez hasonlítja az *oltakozik* igét. Feltételezése szerint mindkét igét inkább emberek egy csoportjára szokás használni, nem pedig egyetlen emberre, például: *a család ide temetkezik* (vagyis *a család ide temeteti el a saját tagjait*), *Kanizsán az orvosok 35 százaléka oltakozik*

a kórházban. Habár található internetes nyelvi adatok arra is, hogy egyetlen személyre használják ezt az igét, például: „*Nem tudtuk meg tehát, mikor oltakozik a magyar miniszterelnök*” (W2). A blogbejegyzéshez érkezett hozzászólások – köztük Kenesei István, Halm Tamás és Szabó Veronika nyelvészeké – jól mutatják, hogy milyen érdekes nyelvi szempontból az *oltakozik* ige. Kenesei István műveltető és visszaható igének tartja az *oltakozik* igét, megerősítve azt, hogy ebből a szempontból valóban emlékeztet a *temetkezik* igére, hiszen ott sem az ige alanya végzi a temetést, hanem ő temettetik el. Szabó Veronika pedig a *bérmálkozik* igéhez véli hasonlóknak, amely szintén nem tekinthető olyan prototipikus visszaható igének, mint a *törölközik*.

Az *oltakozik* ige furcsaságára azonban nem csupán a nyelvészek figyeltek fel. Az interneten olvasható hétköznapi (azaz nem tudományos) nyelvi reflexiók általában elmarasztalóan nyilatkoznak róla. Például a *Tiltakozom az 'oltakozni' szó használata miatt!* című cikk szerzője is kifigurázza az *-(a)kozik* képző szerinte főleg használatát: „*Lehet, hogy hányakozni is fogok, ha hallom még. Vágyakozom rá, hogy többet ne hallakozzam*” (Váradi 2020). Mások szerint „*[a]ki használja, az nem tud magyarul*”, bár olvashatók pozitívabb nyelvi attitűdről árulkodó vélekedések is (W3).

Összességében megállapíthatjuk, hogy az *oltakozik* ugyanazt fejezi ki, mint az analitikus (széttagoló) szerkesztésű *(be)oltatja magát*, csak tömörebben. Jelentése, használata ugyanakkor mégis kissé bizonytalan: emberek egy csoportjára használják, vagy egy személyre is; csecsemők vajon *oltakozhatnak-e* – tehát tudatos, akaratlagos cselekvést jelent-e -, vagy ők csak megkaphatják a védőoltást. Az *oltakozik* igenemét tekintve sem sorolható be tisztán egy típusba. Stílusértéke egyelőre nem semleges (éppen ezért olyan feltűnő a használata), túlságosan szaknyelvi (orvosi szlengnek tűnik), de éppen a köznyelvbe való beszívargásának vagyunk tanúi. Elképzelhető az is, hogy idővel megszokottá válik, de ezt majd eldönti az idő és a beszélők.

Kérdés: Egy levélíró felvetette, hogy a *pandémia* szót egyesek szerint helytelenül használjuk a magyar nyelvben, mert az helyesen *pándémia* lenne a görög *pán-* előtag miatt. Arról érdeklődött, hogy vajon a *pandémia* vagy *pándémia* a helyes változat. Ha pedig a *pandémia*, akkor miért az, miért nem lett *pán-*.

Válasz: Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelvben hagyományosan valóban inkább a *pán-* alak tűnik gyakoribbnak, megszokottabbnak. Ez az előtag valaminek az általános, összefoglaló voltát, egészét jelöli, pl. *páneurópai, pángermán, pánhellenizmus*. Ritkábban, egyes esetekben előfordul *pan-* alakban is: *pankromatikus, panteista*. Ezek a köznyelvben is ismert szavak azt mutatják, hogy a *pan-* görög összetételi előtag a magyaros *pán-* formában jelenik meg gyakrabban. Ami a szaknyelvi, orvosi nyelvi kifejezéseket illeti, az *Orvosi helyesírási szótár* alapján azt mondhatjuk, hogy létezik néhány vagylagos írásmódú, *pán-/pan-* előtagú terminus. Itt az a tendencia figyelhető meg, hogy ha idegenes formában írják azt a szót, amelyre a *pán-/pan-* előtag vonatkozik, akkor *pan-* formájú az előtag, ha pedig magyaros írásmódú az utótag, akkor egyévesen *pán-* formájú az előtag. Például: *panaesthesia/pánesztézia, pánfágia/panphagia, pangenesi/pángenezis*. Ezek alapján eléggé kivételesnek tűnik a *pandémia*, ott ugyanis a szótárban szereplő két alakváltozat: *pandemia/pandémia*, tehát a magyaros forma sem *pándémia*. És ugyanígy a melléknévképzős alak is *pandemicus/pandemikus*, nem pedig *pándémikus* vagy *pándemicus*. Ezt a változatot, tehát a *pandémiát* találjuk a több kiadásban megjelent *Idegen szavak szótárában* (Bakos 1994), amely már sokkal inkább általános, közhasználatú kézikönyv, nem orvosi szaknyelvi. Mindezek alapján azt lehet mondani, hogy nem helytelenül, de meg lehetőségen kivételesen, valóban „rendhagyó módon” használjuk a *pandémiát* ebben a formában. A *Magyar nemzeti szövegtár* 12 találatot ad a *pandémia*, míg a *pándémia* alakváltozatra csupán egyet. A rendelkezésre álló nyelvi adatok alapján tehát a *pandémia* a normatív forma, a *pándémia* egy nem túl gyakori alakváltozat, stílusértéke a ritka előfordulás miatt nehezen ítéltető meg (régies?, emelkedett?), de természetesen e variáns is használható. Annak kiderítése, hogy miért nem *pándémia* változat lett a kodifikált alak, azonban alaposabb kutatást igénylő feladat, és nem is biztos, hogy létezik rá észszerű magyarázat az elterjedtségen kívül. ■

IRODALOM

1. Bakos Ferenc 1994. Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest.
2. Balázs Géza 2020. Oltakozik. Tetten ért szavak 139. E-nyelvmagazin. <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/11/01/oltakozik> (2021. 01. 10.)
3. Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia. „Vigyázzatok magatokra! Vigyázzunk egymásra!” E-mail-formulák járvány idején. *Amega* 2020; 27(3): 34–37.
4. ÉKsz. = Juhász József és mtsai. (szerk.) 1972. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest.
5. ÉKsz.2 = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest (2., átdolgozott kiadás.)
6. Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Budapest.
7. Istók Béla – Lőrincz Gábor 2020. A virolingvisztika részterületei. In: Simon Szabolcs (ed.): 12th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section. Conference Proceedings. J. Selye University. Komárno. 83–92.
8. Lengyel Klára 2000. Az ige. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 81–94.
9. Ludányi Zsófia. Helyesírási kérdések a pandémia idején. *Amega* 2020; 27(4): 33–35.
10. NSzt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–2018. A magyar nyelv nagyszótára I–VII. Akadémiai Kiadó. Budapest. Online keresőfelület: <http://nagyszotar.nytud.hu> (2021. 01. 10.)
11. Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry et al. (eds.): Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014). Reykjavik. ELRA. 1719–1723. Online keresőfelület: <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (2021. 01. 10.)
12. Sass Bálint 2017. A kibővített Magyar Történelmi Szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): A nyelvtörténelmi kutatások újabb eredményei IX. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 267–277. Online keresőfelület: <http://clara.nytud.hu/mtsz> (2021. 01. 10.)
13. Váradi Renáta 2020. Tiltakozom az ‘oltakozni’ szó használata miatt! <https://profitline.hu/Tiltakozom-az-oltakozni-szo-hasznalata-miatt-416246> (2021. 01. 10.)
14. W1 = Rákosi György blogbejegyzése a Névmásblogon. <https://www.facebook.com/nevmasblog/posts/1494693440727180> (2021. 01. 15.)
15. W2 = <https://infovilag.hu/megtudtuk-hogy-mikor-oltatja-be-magat-orban/> (2021. 01. 15.)
16. W3 = https://www.gyakorikerdesek.hu/egeszseg__egeszsegugyi-ellatasok__10709211-oltakozni-van-ilyen-szokoszonom (2021. 01. 10.)